

Наталія Самохіна,

зав. відділу газетних фондів НБУВ,
канд. техн. наук

Вітчизняні газетні видання ХІХ – початку ХХ століття у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

У статті розглянуто етапи становлення та закономірності розвитку національної газетної періодики ХІХ – початку ХХ ст. Представлено унікальні друковані часописи відповідного періоду, що зберігаються у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ).

Ключові слова: національна преса, газетна періодика, раритетне видання, друковані матеріали, україномовний часопис.

У наш час важко уявити собі людські стосунки без преси та інших засобів масової інформації. Звичайно, преса виникає і розвивається в нерозривному зв'язку з економічними й політичними потребами суспільства. Друковані періодичні видання в тому вигляді, в якому вони ввійшли в сучасне суспільне життя, з'явилися ще в епоху розкладу феодалізму і зародження буржуазних відносин. Хоча за цей час, завдяки досягненням культури, науки і техніки, розвитку друкарської справи, вони значно вдосконалилися.

Основна мета даного дослідження – висвітлення закономірностей розвитку національної газетної періодики ХІХ – початку ХХ ст. та аналіз газетних фондів НБУВ – найбільшої колекції часописів Української держави – зокрема, ознайомлення з рідкісними газетними виданнями, що виходили друком в Україні з 1818 р. до початку ХХ ст.

Особливості розвитку вітчизняної преси в ХІХ ст. визначені цілою низкою історичних причин, і насамперед, входженням українських земель до складу різних держав (Росії, Австро-Угорщини, Румунії). Це зумовило різні суспільно-політичні умови, неоднакову духовно-культурну атмосферу, цензурно-правове становище, в яких розвивалась газетна періодика. Що характерно, у свій початковий період вона виходила переважно не українською мовою.

Попередниками вітчизняної газетної періодики були давні писемні та усні українські традиції: скарги народної мови; думи та історичні пісні – відображення найрізноманітніших сторін народного життя, побуту, психології, історії народу; пам'ятки епохи Київської Русі – передусім такі, як «Повість временных лет», «Поучение Владимира Мономаха» та ін.

Кобзарі і піснярі виступали не лише як народні поети, народні історики, філософи, а і як своєрідні проповідники, агітатори, трибуни, котрі виражали дух протесту, допомагали народові повстати на боротьбу проти соціальної несправедливості. Наприклад, Богдан Хмельницький, готуючи українців до боротьби проти польської шляхти, розсилав кобзарів, які виступали збудниками народного протесту, закликали населення приєднуватися до козацького повстання.

У ХVІІІ ст. в Україні набула поширення давня професія переписування книг і багато творів, у тому числі художніх, публіцистичних (твори Івана Вишенського, Григорія Сковороди, сатиричні вірші тощо) розповсюджувались у рукописах. У цей час на українській землі народилися такі блискучі твори, як політично-філософський трактат просвітника Я. Козельського «Філософічні пропозиції», сатирична комедія драматурга, поета В. Капніста «Ябеда» та ін. Вони теж розповсюджувались в рукописах.

На початку ХІХ ст. географічні межі російської преси розширилися. Певною мірою цьому сприяв цензурний Статут 1804 р., яким, зокрема, санкціонувалося створення місцевих цензурних комітетів в університетських центрах [5]. Цим скористалися засновники Харківського університету (1805), який став осередком суспільно-політичного, науково-освітнього й культурного життя в Україні. Саме з університетом пов'язано заснування друкарні, книгарні, виникнення перших в Україні наукових об'єднань, літературних гуртків – усього того, що створювало необхідну базу для існування періодичних видань.

У першій половині ХІХ ст. з'являються газети «Харьковский еженедельник» і «Харьковские известия». Вони вважаються хронологічно першими

зразками української періодики, хоча й друкувалися російською мовою.

Газета «Харьковский еженедельник» (обсяг 1–1,5 друк. арк., наклад близько 600 прим.) була економічно-комерційним виданням, виходила з 4 травня до кінця липня 1812 р. один раз на тиждень. Ще у 1807 р. ректор Харківського університету А. Стойкович спробував розпочати видання газети «Харьковские патриотические листы». Проте йому не вдалося знайти спільної мови зі столичною цензурою. Ця обставина, по суті, визначила і долю «Харьковского еженедельника». Його через втручання столичної цензури було припинено на 12 номері [1, 4, 5]. На жаль, у газетних фондах НБУВ немає жодного примірника першого харківського видання.

Справжнім першопочатком української періодики є часопис «Харьковские известия». Його видавала рада Харківського університету під керівництвом відомого українського письменника, ректора університету П. Гулака-Артемовського. Редактором-видавцем газети був викладач університету А. Вербицький. Це щотижневє видання виходило у світ з 1817-го по 1823 р. У фондах НБУВ зберігаються номери цього раритетного часопису лише за 1818 р.

До газетного зібрання НБУВ входять і такі унікальні часописи, як газета «Харьковские губернские ведомости» (1847–1917); політико-літературна газета «Харьков» (1878–1880); щоденне видання «Харьковские ведомости» (1904–1915); щоденна газета «Харьковские новости» за 1906 р. [2, 4].

Для багатьох наступних видань перші харківські газети стали своєрідним взірцем. На їх шпальтах друкувалися суспільно-політичні та наукові статті, літературна, театральна і художня критика, бібліографія, автори порушували злободенні літературні і соціальні проблеми.

На західних українських землях у другій половині XIX – на початку XX ст. виходило багато газет польською, угорською, румунською, німецькою мовами. Вони опікувалися переважно місцевими проблемами. У фондах НБУВ зберігаються газети «Свет» за 1869 р., «Наука» за 1909 р., що виходили в Унгарії (нині Ужгород), львівській соціалістично-радикальний часопис українського трудячого народу «Громадський голос» за 1909 р. та ін.

До непересічних видань української газетної періодики належала і газета «Одесский вестник», що виходила з 1827-го по 1893 р. з літературними та сільськогосподарськими додатками. Це видання виявляло інтерес до політичного і культурного життя українського народу. Тривалий час газета «Одесский вестник» була єдиним періодичним виданням на півдні України. В ко-

лекції газет НБУВ вона представлена виданнями за 1829–1892 рр.

Серед раритетів, що зберігаються у фондах НБУВ, особливу цінність становить перший україномовний часопис «Хлібороб». Його перший номер вийшов 12 листопада 1905 р. у м. Лубнах на Полтавщині. Газетою опікувалася лубенська Українська громада.

Одним з найкращих тогочасних видань був селянський часопис «Хуторянин» – орган Полтавського товариства сільського господарства (1896–1907).

Огляди світових подій та внутрішнього життя давали газети «Херсонские губернские ведомости» (у Бібліотеці вона представлена за 1840–1916 рр.) та «Херсонские новости» (в газетному фонді НБУВ це літературне, суспільне та комерційне видання представлено за 1913 р.

Як бачимо, в XIX ст. в Україні існували переважно російськомовні газетні видання, в яких національний елемент виявлявся лише в питаннях історії, фольклору, при розробленні тем з місцевого життя. Досить незначна частина таких матеріалів подавалася українською мовою. Звичайно ж брак періодичних видань українською мовою гальмував розвиток національної літератури та періодики. У першій третині XIX ст. мало друкувалося художніх творів українською мовою і зовсім не було творів публіцистичних, і це значною мірою ускладнювало заснування національних газетних видань, які б належним чином висвітлювали тогочасне суспільно-політичне й культурне життя українського народу.

На початку 30-х років XIX ст. видавнича справа в Києві активізується. Першою газетою в місті були сезонні інформаційні листки «Киевские объявления» (1835–1838; 1850–1858), що виходили щоденно під час знаменитих зимових контрафтових ярмарків [1, 5]. У газетних фондах Бібліотеки це видання зберігається за 1854–1859 рр.

З 1864 р. починає виходити літературна та політична газета Південно-Західного Краю «Киевлянин» (у зібранні НБУВ вона представлена за 1864–1916 рр.), в якій публікувалися матеріали з історії Києва, давалися огляди українського літературного життя.

До газетного фонду входять і такі рідкісні дореволюційні київські видання, як літературно-політична та економічна газета «Киевское слово» (1887–1905); щоденна газета з щотижневими ілюстрованими додатками «Киевская мысль» (1906–1916); політична та літературна газета «Киевский листок», що виходила двічі на тиждень (1879–1881); політична, суспільна, літературна та економічна щоденна газета «Киевские отклики» (1903–1907).

1863 р. самодержавний уряд Росії видав так званий Валуєвський циркуляр. Вперше в європейській цензурній практиці написане заборонялось друкувати не з міркувань його змісту, а з міркувань мови. Ще жорсткіші обмеження сфери вживання української мови проголосив Емський циркуляр 1876 р., яким царат наклав вето навіть на ввезення українських творів з-за кордону.

За час дії цих циркулярів аж до початку ХХ ст. на території Російської імперії не з'явилося жодного журналу чи газети українською мовою. Лише у політичній та літературній газеті «Киевский телеграф» (1859–1876), що зберігається у фондах НБУВ за 1860–1876 рр., інколи публікувався український художній чи фольклорний матеріал.

Урядові заборони спричинилися до зміщення центру української видавничої справи на західні землі, де українська мова мала певні юридичні і літературні права. Друковане слово на західноукраїнських землях до 40-х років ХІХ ст. обмежувалося випуском книг і періодики німецькою, французькою, польською, угорською мовами.

Першою ж національною газетою на західноукраїнських землях стала «Зоря Галицька», що почала виходити 15 травня 1848 р. у Львові (з літературними, сільськогосподарськими, морально-релігійними додатками). У фонді НБУВ вона представлена виданнями з 1848-го до 1857 р. За час свого існування газета пережила складну еволюцію – і щодо свого політичного спрямування, і щодо формально-типових ознак (періодичність, формат, мова, правопис тощо) [3, 5].

Газетне зібрання НБУВ також включає щоденні газети, що виходили у Львові: «Галицькая Русь» за 1891–1892 рр.; «Галичанин» за 1893–1913 рр. Крайцями своїми матеріалами ці часописи боронили права українців на розвиток національної культури, відстоювали етнічну єдність українського народу, висвітлювали соціальні прагнення трудящих.

Особливо активно газетна періодика на західноукраїнських землях розвивається, починаючи з 60-х років ХІХ ст., Так, дві українські партії Галичини – «москвофілів» та «народовців» – вже мали свої друковані видання.

Москвофільської орієнтації дотримувалися газети: львівська «Слово» (1861–1887), що представлена в фондах НБУВ з 1861-го по 1880 р.; ужгородська літературна газета «Свет» (1867–1871), що видвалася товариством св. Василя Великого, представлена у колекції газет Бібліотеки за 1869 р., та ін. У фондах НБУВ є також ужгородська суспільна, церковна, наукова, літературна та економічна газета «Карпат» за 1873 р.

Друкованими органами народовців були: львівська газета «Дело» (в Бібліотеці представлена з 1880-го по 1916 р.), яка з 1888 р. першою в Україні почала виходити щоденно; чернівецький часопис «Буковина», зберігається у газетному фонді НБУВ частково з 1886-го по 1916 р., та ін.

У ХІХ – на початку ХХ ст. поширеним явищем були виступи українських письменників і публіцистів у іншомовній пресі. Слід відзначити відомі «Письма с Парижа» Марка Вовчка в «Санкт-Петербургских ведомостях»; антисамодержавні публіцистичні статті, памфлети М. Драгоманова в газеті «Вольное слово» (у зібранні НБУВ цей часопис представлений за 1882 р.) та в щомісячній політичній газеті «Свободная Россия», що виходили в Женеві (у фонді НБУВ зберігаються видання за 1889 р.); численні статті І. Франка в польських газетах, зокрема, у львівському часопису «Праця», який представлений у газетних фондах Бібліотеки за 1904–1905 рр. та за 1914 р.; статті П. Грабовського про Т. Шевченка і О. Пушкіна в тобольській газеті «Сибирский листок», що виходила двічі на тиждень [5] (у фондах НБУВ є видання за 1902 р.); цикл «Свет и тени русской жизни» М. Коцюбинського в житомирській політичній, літературній та суспільній газеті «Вольнь». В колекції газет Бібліотеки вона представлена виданнями за 1886–1910 рр.

Таким чином, українська газетна періодика ХІХ – початку ХХ ст. поступово перетворювалося на важливе громадське явище. Це явище міцно увійшло в життя суспільства і не тільки відображало його, а й було надзвичайно важливим чинником, що справляв істотний вплив на суспільно-політичний, духовний розвиток українців.

Список

використаної літератури

1. Библиография русской периодической печати 1703–1900 гг. [Текст]: материалы для истории русской журналистики / сост. и изд. Н. М. Лисовский. – Петроград: Типография Акц. Общ. Тип. Дела, 1915. – 1067 с.
2. Газети Радянської України 1917–1920 рр. (За матеріалами газетних фондів ЦНБ АН УРСР) [Текст]: бібліогр. покажчик / уклад.: Л. В. Пахуча (керівник роботи), О. С. Лук'янчук, І. В. Сіра – К., 1979. – 111 с.
3. Животко, А. П. Історія української преси [Текст] / А. П. Животко. – К.: Наук.-вид. центр «Наша культура і наука», 1999. – 360 с.
4. Каталог дореволюційних газет, що видавалися на Україні 1822–1916 рр. Публікація фондів ЦНБ АН УРСР [Текст] / уклад.: О. М. Пузирьова [та ін.]; ред. Т. Ю. Лещенко. – К., 1971. – 183 с.
5. Федченко, П. М. Преса та її попередники: історія зародження й основні закономірності розвитку [Текст] / П. М. Федченко. – К.: Наукова думка, 1969. – 351 с.